

جغرافیا و روابط انسانی، پاییز ۱۳۹۷، دوره ۱، شماره ۲

بررسی عوامل موثر بر مشارکت شهروندان در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی شهرداری (مطالعه موردی: محله ولیعصر شمالی، تهران)

سمیه بهرامی^{۱*}، الهام داوری^۲، مهدی خداداد^۳

۱- استادیار محیط زیست، دانشگاه پیام نور بندرعباس

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد.

۳- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه گلستان، گرگان.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۸/۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۷

چکیده

مشارکت کلیه شهروندان در فعالیت‌های شهری است که می‌تواند مشروعیت، مقبولیت و رضایت‌مندی شهروندان را برای مدیریت شهری توأمان به ارمغان آورد. در این میان توجه به مشارکت مردم در اداره امور شهرها چندی است که در ایران به صورت علمی و عملی مطرح گردیده و اقدامات خوبی نیز در این راستا انجام گرفته اما به نظر می‌رسد این فعالیت‌ها آنچنان که باید نتوانسته مشارکت‌های مردمی را به صورت واقعی در اداره امور شهری جذب نماید. بر این اساس، هدف از انجام این پژوهش، شناسایی میزان مشارکت شهروندان در طرح‌های توسعه عمرانی است. رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. در تحقیق حاضر ابزار گردآوری داده‌ها و اندازه متغیرها، پرسشنامه داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. در بخش میدانی ابزار؛ مشاهدات مستقیم، مصاحبه و توزیع پرسشنامه بوده است. جامعه آماری پژوهش را شهروندان محله ولیعصر شمالی، تهران در سال ۱۳۹۶ تشکیل می‌دهند که از میان آن‌ها و بر اساس فرمول نمونه‌گیری کوکران، نمونه‌ای به حجم ۲۰۰ نفر سرپرست خانوار به روش تصادفی ساده انتخاب شده است. روایی ابزار تحقیق (پرسشنامه محقق‌ساخته) از طریق محاسبه آلفای کرونباخ سطح اطمینان ۸۵٪ را نشان می‌دهد. در نهایت نتیجه تحقیق نشان داد که مشارکت شهروندان در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی گویای این مطلب است که شهروندان از مشارکت بالایی برخوردار نبوده‌اند است. آزمون اسپیرمن رابطه تا سطح ۹۹٪ معنادار بین میزان تحصیلات (مهمترین مؤلفه پایگاه اجتماعی) را نشان می‌دهد که این در واقع بیانگر این است که با افزایش سطح تحصیلات، میزان مشارکت شهروندان در طرح‌های عمرانی نیز بیشتر خواهد شد. ارتباط بین میزان تحصیلات شهروندان و میزان مشارکت آنها در مراحل مختلف برنامه‌ریزی طرح‌های عمران شهری تا سطح ۹۹٪ معنادار می‌باشد.

کلمات کلیدی: مشارکت، توسعه مشارکتی، عمران شهری، محله ولیعصر شمالی، تهران.

مقدمه و بیان مسأله

مدیریت شهری در ایران با چالش‌های فراوانی روبروست که یکی از دلایل آن ضعیف بودن بُعد مشارکتی مردم در زمینه مدیریت شهری می‌باشد (Zamani & Arefi, 2012: 8). یکی از مباحث مهم در شهر، دستیابی همه ساکنین به خدمات و تسهیلات عمومی شهری در سطح شهر می‌باشد. افزایش جمعیت در شهرهای بزرگ از یک طرف و نارسایی مدیریت شهری در پاسخگویی به نیاز شهروندان از سوی دیگر، کاهش عدالت شهری را در پی داشته است (ذبیحی، ۱۳۸۷: ۲). مشارکت عمومی فرآیندی مؤثر است که از طریق آن، مردم، اشخاص یا گروه‌های سازمان‌یافته می‌توانند به تبادل اطلاعات، بیان عقیده و ارائه‌ی نظر بپردازند و از توانایی لازم برای تصمیم‌سازی برخوردار شوند (finger, 2002: ۱۰۱). الکس دو توکوویل^۱ از اواسط قرن ۱۹، مشارکت عمومی در زندگی مدنی شهری را مطرح کرد (Baum, 2001). گولین^۲ نشان داد که توسعه در ابتدا به سازمانهای مشارکتی و ساختار نهادی توسعه مربوط است که ظرفیت و توانایی مردم را در کنترل زندگی و اداره مشکلات جامعه افزایش می‌دهد (Michael, 2002: 5). ضرورت مشارکت شهروندان در بهبود وضعیت کالبدی و اجتماعی بر کسی پوشیده نیست. تجربه کشورهای مختلف جهان در طرح‌های توسعه شهری نشان می‌دهد، اجرای طرح‌ها در بسیاری از موارد از توان دولت خارج است. موفقیت طرح‌ها در گروه مشارکت مردمی و نهادهای محلی است و تنها با جلب اعتماد عمومی، تشویق مردم در مراحل مختلف طرح و استفاده از مشاوره عمومی باعث می‌شود که طرح‌ها در مرحله اول تا حدود زیادی در تدوین اهداف و قابلیت‌های اجرایی با موفقیت همگام باشند و در نهایت بتوانند با اتکا بر داده‌های موثق، نیازها و پشتوانه مردم، موفقیت خود را تضمین کنند (دانش‌پور، ۱۳۸۸: ۲). گروهی مشارکت را وسیله‌ای برای رسیدن به هدف و رشد آگاهی‌های اجتماعی و تشویق پیش-گامی در فعالیت‌های محلی به‌شمار می‌آورند و هدف آن است که ساختار تصمیم‌گیری محلی باید مداخله شهروندان را در موضوعاتی که مستقیماً با نیازهای آنان مرتبط است، تشویق و تسهیل کند (Peris & et al, 2011). در زمان حاضر اگر نگوئیم که مشارکت به‌عنوان مسئله حیاتی و اساسی، دست کم به عنوان پدیده‌ای سودمند پذیرفته شده و بر این فرض استوار است که مشارکت بیشتر، بهتر از کم بودن آن است (Lowe et al, 2005, 14). مشارکت را به‌عنوان نوعی کنش ارتباطی نیز در نظر می‌گیرند که مبتنی بر فهم متقابل است (Ramella and Rose, 2000: 275). مشارکت مردم در تمامی فعالیت‌های اجتماعی از جمله برنامه‌ریزی و شهرسازی، امری است که امروزه در تمامی جوامع مورد پذیرش قرار گرفته و روز به روز نیز بر اهمیت آن افزوده می‌گردد. برای تقویت و گسترش امر مشارکت مردم در برنامه‌ریزی، شناخت عوامل مؤثر بر این امر ضروری است (احمدی، ۱۳۷۷: ۳۲). تجربه نشان داده که به‌کارگیری استعدادهای مردمی موجب بروز ابتکارها و خلاقیت‌ها می‌شوند که در شرایط عادی تصور نمی‌شود. برای استفاده از این امکانات بالقوه (استعدادهای مردمی) سپردن کارهای اجرایی و عملی به شهروندان ضرورت دارد (رفیعیان، ۱۳۸۹: ۶). در فرآیند مشارکت باید بر ترکیب کارشناسی فنی، تصمیم‌سازی سلیق و ارزش‌های عقلانی و تبادل متقابل استدلال و

1- Alexis de Tocqueville

2 - Gullin

اندیشه‌ها تکیه کرد (Renn, 2006, 34). با توجه به مباحث مذکور، هدف از پژوهش حاضر بررسی مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمران شهری در محله ولی عصر شمالی واقع در منطقه ۱۸ تهران می‌باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

بدون همکاری و مشارکت شهروندان در اداره امور شهر، شهرداری‌ها موفقیت‌های چندانی در دستیابی به اهداف خود نخواهند داشت. اکنون در سراسر دنیا و از جمله ایران بار اصلی تأمین هزینه‌های شهرداری بر دوش شهروندان است. اگر شهروندان مشارکت در شهر را به منزله مشارکت در سرنوشت خویش بدانند، در این صورت، شهروندان در قالب گروه‌های کاری به شکل‌گیری و تقویت خصایصی نظیر خود رهبری، خود مسئولیت ورزی مبادرت ورزیده، زمینه را برای تغییر و تحول در جهت تلطیف و پویایی شهری آماده خواهند ساخت. مقایسه ایران با بعضی از کشورهای جهان نشان می‌دهد که مردم، یعنی مصرف‌کنندگان و مشمولان و مخاطبان اصلی طرح‌های شهری در ایران، هیچ‌گونه مشارکتی در فرآیند تهیه آن‌ها ندارند. مشارکت و دخیل کردن مردم در مدیریت شهری، ضامن موفقیت طرح‌های شهری می‌باشد، اما مشارکت مردم و دخالت آنان در مراحل و قسمت‌های مختلف مدیریت شهری در حال حاضر در کشور ما به حداقل اطلاع‌رسانی محدود می‌شود. یکی از مهم‌ترین فواید مشارکت شهروندان علاوه بر اطلاع‌رسانی، دریافت نظرات و پیشنهادهاى آن‌ها در جهت ارتقای کیفیت حاضر است. از آن جایی که طرح‌های توسعه رایج که توسط مدیران شهری انجام می‌گردد به دلیل عدم توجه به نیازهای شهروندان به تدریج از کاربرد مناسب خود دور می‌شود و از حمایت مردمی در انجام امور شهری محروم می‌گردند، بنابراین مهم‌ترین ابزار برای مدیریت شهری به منظور اجرا موفق طرح‌ها و برنامه‌های شهری بهره‌گیری از مشارکت مردم می‌باشد.

پرسش‌ها و اهداف تحقیق

با توجه به ضرورت و اهمیت مشارکت مردمی در مدیریت شهری، از این رو در این پژوهش به بررسی وضعیت مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمرانی محله ولی عصر شمالی واقع در منطقه ۱۸ تهران پرداخته شده است، تا بتوان مشارکت مردم در فعالیتهای عمرانی شهرداری را شناسایی و به سؤال‌های زیر پاسخ دهد:

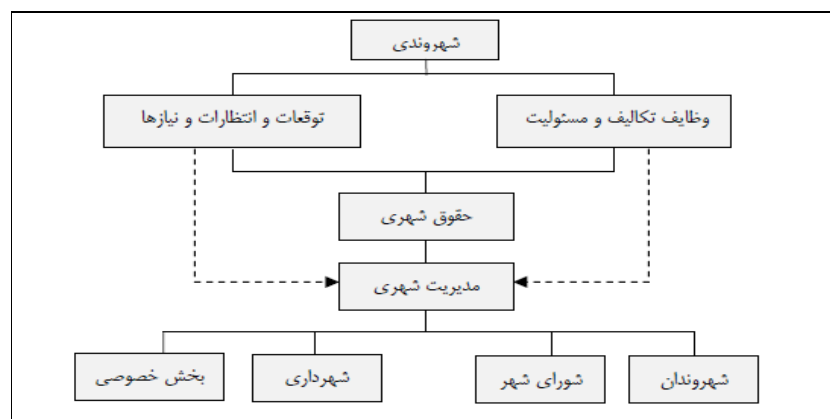
- شهروندان تا چه حد در فعالیتهای عمرانی و خدماتی شهرداری مشارکت دارند؟
 - آیا پایگاه اجتماعی- اقتصادی شهروندان در میزان مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمرانی و خدماتی شهرداری مؤثر می‌باشد؟

- آیا ویژگی‌های فردی شهروندان در میزان مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمرانی و خدماتی شهرداری تأثیر دارد؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مشارکت و مدیریت شهری

مهم‌ترین هدف مدیریت شهری را می‌توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط کالبدی دانست. بنابراین هنگامی که شهر دارای مشکلات و نارسایی‌هایی در چرخه امور خود است و از مشکلات بهداشت شهری و آلودگی‌های محیطی و اقسام آسیب‌های اجتماعی رنج می‌برد و بحران‌هایی همچون مسکن، نقص در ظرفیت کافی تاسیسات عمومی، بیکاری، کمی درآمد، زاغه‌نشینی، مشکلات اجتماعی و بی‌هویتی در شکل‌گیری بافت‌ها و ساختمان‌ها را تجربه می‌کند می‌توان به این نتیجه رسید که مدیریت شهری آن در تنگنا و نارسایی به سر می‌برد (تقوایی، ۱۳۸۸: ۲۶). استفاده از مشارکت‌های مردمی هم برای مقابله با مشکلات شهری و هم برای کاهش جرایم محلی مرسوم است. کشورهای پیشرفته توانسته‌اند با در نظر گرفتن تمهیداتی، انسانها را قادر به بر آورده کردن نیازهای خود سازند. در این کشورها موضوع مشارکت شهروندان امری عادی و رایج بوده و اکثریت مردم مسئولیت خود را در قبال زندگی در شهرها به خوبی پذیرفته‌اند و خود را در بقا و نگهداری شهر و محل زندگی خود با تمام ظواهر آن سهیم می‌دانند. چنانچه نظام «مدیریت شهری» را شامل فرایندهای سیاست‌گذاری، برنامه ریزی، هماهنگی، سازماندهی و نظارت بر اداره امور شهر و شهرداری بدانیم و نظام حقوق شهری را به مثابه روند قانونمند کردن فرآیندهای چندگانه نظام مدیریت شهری و نیز قانونمدار نمودن وظایف و تکالیف متقابل و دو سویه شهرداری به شهروند محسوب کنیم که هدف آن به سامان کردن زندگی شهری و فعالیتهای شهرداری و شهروندان است، به خوبی اهمیت نقش و جایگاه نظام حقوق شهری در مدیریت شهری و نیز رابطه و نسبت مدیریت شهری و حقوق مشخص می‌شود در این میان سهم و نقش شهرداری که حلقه پیوند و اتصال نظام مدیریت شهری و نظام حقوق شهری است، اهمیت خاصی دارد (صرافی و عبداللهی، ۱۳۸۷: ۱۲۵).

شکل (۱): ارتباط مدیریت شهری و شهروندی و حقوق شهری (منبع، همان).

نظریه پردازان مشارکت اجتماعات محلی معتقدند که مشارکت شهروندان در اداره امور خود هم حقیقت و هم ارزش است. نظریات امروزی تاکید می‌کنند که مشارکت شهروندان در اداره امور مربوط به خود، هم بارهای سنگینی از دوش دولت مرکزی بر می‌دارد و هم ضامن اجرای صحیح برنامه‌های ملی در سطوح منطقه‌ای و محلی گردیده و هم رضایت اجتماعات محلی را فراهم کرده است (شوریایی، ۱۳۸۶: ۲). مشارکت موفقیت آمیز شهروندان در خط مشی گذاری عمومی بستگی به انتخاب استراتژی‌های موثر در این زمینه دارد. این استراتژی‌ها باید در برگزیده هدف مشارکت و ماهیت موضوع مشارکت باشد. به طور کلی مشارکت شهروندان در مدیریت شهری در طی چند مرحله انجام می‌شود که در جدول شماره ۱- نشان داده است.

جدول (۱) مراحل فرایند خط مشی گذاری و هدف از مشارکت شهروندان در هر یک از مراحل

هدف مشارکت	مراحل فرایند خط مشی گذاری
آگاهی از مشکلات به کمک مشارکت مردم	احساس مشکل
کمک گرفتن از عامه در ریشه یابی مشکلات و آگاه ساختن آنان از مشکلات	ادراک مشکل
یاری گرفتن از مردم در تعیین معیار سنجش	تعیین معیار سنجش
یاری گرفتن از مردم برای تدوین راه حل ها آگاه ساختن شهروندان از مسائل عمومی	احصای راه حل
آگاهی از دیدگاه های شهروندان راجع به مسائل عمومی و راه حل آن ها آگاه ساختن شهروندان از راه حل های مشکلات آگاهی از میزان سازگاری راه حل ها با نرم های جامعه	ارزیابی راه حل ها
انگیزش شهروندان در اجرای راه حل انتخابی پذیرش شهروندان نسبت به راه حل های انتخابی تطبیق راه حل انتخابی با نرم های جامعه	انتخاب اصلح و اخذ تصمیم

منبع: (الوانی، ۱۳۸۱: ۱۰).

دریسل^۱ معتقد است، مشارکت بر سه اعتقاد ذیل مبتنی است:

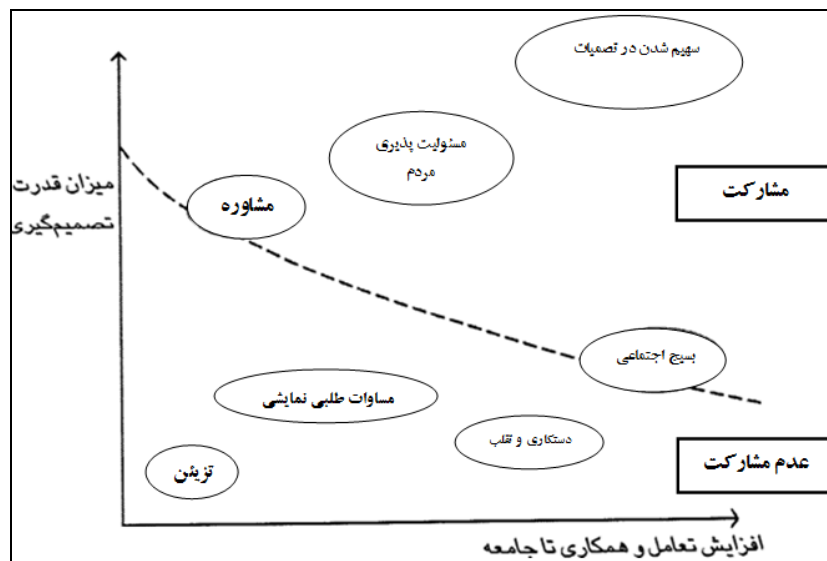
- توسعه، در وهله اول و پیش از همه، باید به نفع ساکنان محلی باشد.
- مردمی که در محدوده مورد برنامه ریزی زندگی می‌کنند، دقیق ترین اطلاعات را درباره آن محدوده دارند.
- مردمی که بیشترین تأثیرات را از تصمیمات می‌پذیرند، سهم بیشتری برای مشارکت در تصمیم گیری دارند.

¹ - David Driskell

شکل (۲): نردبان مشارکت ارنشتاین (منبع: عدالتخواه، ۱۳۷۵: ۳۷)

از نظر دریسکل اشکال مختلفی از مشارکت وجود دارد که در دو دسته کلی تر «مشارکت» و «عدم مشارکت» جای می‌گیرد. دریسکل انواع مشارکت را در یک نمودار دو بُعدی و بر حسب میزان اختیار در تصمیم‌گیری به شکل زیر نشان می‌دهد.

شکل (۳): مدل دو بُعدی رابطه میزان قدرت تصمیم‌گیری و افزایش تعامل و همکاری با جامعه

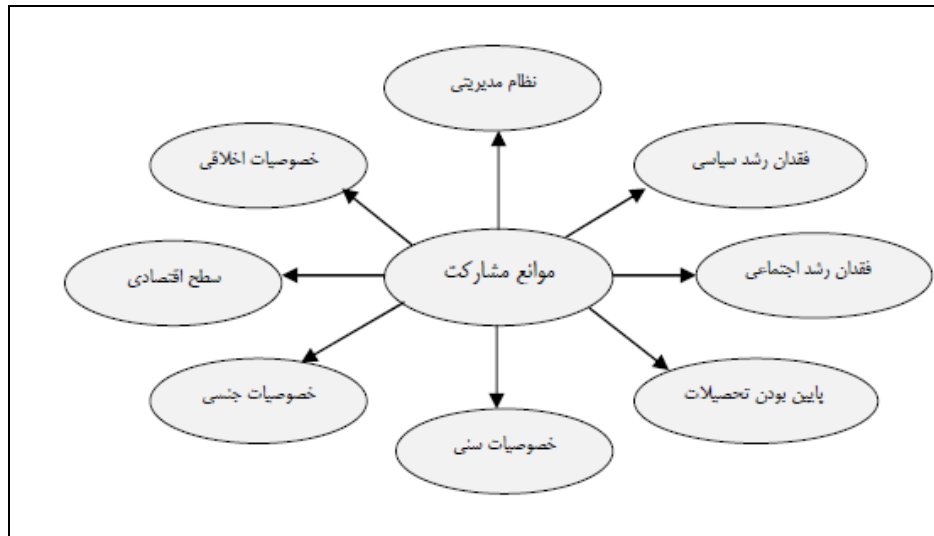
(منبع: حبیبی و سعیدی رضوانی، ۱۳۸۴: ۲۳)

یکی از مشکلات و ضعف‌های مدیریت شهری فقدان چهارچوب مشخص به منظور بهره‌گیری از مشارکت شهروندان است. در حال حاضر تغییراتی در مبانی مدیریت شهری صورت پذیرفته است که این تغییر سمت و سوی مردمی شدن را به خود گرفته است بر این اساس از اولویت‌های بالای سیاست‌های مدیران شهری و مدیریت شهری، ایجاد زمینه‌هایی برای جلب مشارکت مردمی است. مشارکت مردم در طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه‌های شهری یک اصل اساسی در مدیریت شهری است. مدیریت شهری باید بتواند در پاسخ دادن و غلبه بر محدودیت‌ها و مسائل شهری به بهترین شکل عمل کند (Chakarbart, 2001: 23). از اینرو در دهه‌های اخیر موضوع مشارکت مردم در اداره امور شهرها توجه مدیران شهری را برای افزایش کارایی، انسجام و رضایت شهروندان برانگیخته است. بر این اساس روش‌ها و انواع شیوه‌های مشارکت مردم در مدیریت شهری هر روز با توجه به نیاز شهرها تغییر می‌کند. شهری که از زیرساخت‌های ابتدایی یک جامعه مدنی بی‌بهره باشد با شهری که تمام زیرساخت‌های فضایی - کالبدی آن در مراحل تکاملی به سر می‌برد، هر کدام به نوع خاصی از مشارکت برای اداره امور شهر نیازمند هستند. بنابراین مدیران شهری باید با توجه به نیاز مردم و ویژگی‌های کالبدی آن شهر اقدام به جذب و سازماندهی مشارکتهای مردمی نمایند. از سویی دیگر در موارد بسیاری نیز برای مدیران اداره کننده شهرها مفهوم و ابعاد مشارکت مردم در اداره امور شهر به خوبی و روشنی تبیین نشده از این رو نمی‌توانند از پتانسیل‌های بالای مردمی در راستای مدیریت خود بهره ببرند.

موانع و تنگناهای مشارکت

در خصوص عدم موفقیت شوراها در جلب مشارکتهای مردمی در اداره امور شهرها در نقاط مختلف کشور متغیرهای زیادی تحت تاثیر شرایط طبیعی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فنی و ... نقش دارند که یکی از مهمترین آنها فقدان رشد سیاسی و اجتماعی کافی در مردم می‌باشد. این امر بویژه در رابطه با نقاط محروم نمود بیشتری دارد. معمولاً در این مناطق شهروندان به علت عدم آشنایی با حقوق قانونی خود و عدم اعتقاد به اثرگذاری شوراها به سادگی از کنار این مسئله می‌گذرند و یا افرادی را انتخاب می‌کنند که فاقد صلاحیت و حسن نیت لازم می‌باشند. از دیگر متغیرهایی که گرایش به مشارکت شهروندان را تا حدود زیادی در کشور ما کاهش داده است احساس بی‌قدرتی می‌باشد. مطالعات نشان می‌دهند که این حس در میان اقلیت‌های زبانی و مذهبی نمود بیشتری دارد. پائین بودن سطح تحصیلات، خصوصیات سنی و جنسی افراد هم از عوامل موثر در تقویت احساس بی‌قدرتی و در نتیجه عدم تمایل شهروندان به مشارکت محسوب می‌شوند. برای مثال تحقیقات نشان می‌دهند که از یک سو تمایل برای مشارکت در میان زنان بیشتر از مردان می‌باشد و از سوی دیگر محدودیت در میان زنان برای شرکت در فعالیتهای گروهی نیز بیشتر می‌باشد. سایر متغیرهای کلان مرتبط با مشارکت شهروندان عبارتند از: سطح درآمدها و ارزیابی افراد از هزینه و منفعت مشارکت، خصوصیات اخلاقی مردم و

...

شکل (۴): موانع مشارکت مردم در مدیریت شهری (یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷).

در سال‌های اخیر، تحقیقاتی قابل توجهی در زمینه مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمرانی و خدماتی شهرداری در سطح جهان و کشور صورت گرفته است که در اینجا به خلاصه نتایج برخی از موضوعات مرتبط اشاره می‌شود. وانگ^۱ و همکاران (۲۰۰۸)، در مقاله‌ی تحت عنوان "افزایش مشارکت در استان شانیکس چین" به این نتیجه می‌رسند که؛ مشارکت در سال‌های اخیر بیشتر به صورت غیر متمرکز و از بالا به پایین بوده است. نتایج پژوهش رفیعان (۱۳۸۹)، با عنوان "بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در امور شهری و ارائه الگوی مناسب" نشان داد که شهروندان فسایی دارای ظرفیت پذیری متوسط به بالا هستند. در بین شاخص‌های مشخص کننده ظرفیت مشارکت شهروندان، فقط در شاخص‌های اوقات فراغت، اعتماد اجتماعی و تصور از خویش رتبه متوسط و در بقیه شاخص‌ها بیش از حد متوسط کسب کرده‌اند.

حکمت‌نیا و میرنجف موسوی (۱۳۸۵)، در مقاله‌ای با عنوان "تحلیل تاریخی از مشارکت شهروندان در اداره امور شهرهای ایران" به بررسی تاریخی سیر مشارکت شهروندان در امور شهری می‌پردازند. به این نتیجه می‌رسند که پروژه مشارکت شهروندی با چالش‌های جدی روبرو بوده و به برخی از وظایف شوراها شامل انتخاب شهردار و قانون‌گذاری در زمینه نارسایی‌های اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی و عمرانی است را اشاره می‌کند. نتایج تحقیقات احمدی و توکلی (۱۳۸۵)، شریف‌زاده و صدقی (۱۳۸۷)، شفیع (۱۳۸۵)، عباس‌زاده (۱۳۸۷)، نشان می‌دهد که سابقه‌ی مشارکت، شناخت مفهوم مشارکت، احساس تعلق به محل سکونت، ارزیابی پیامدهای مشارکت، سودآور بودن فعالیت‌های مشارکتی، اوقات فراغت، اعتماد اجتماعی مردم به یکدیگر، اطلاع‌رسانی و پاسخ‌گویی مدیران شهری، سنت‌گرایی، احساس تعلق اجتماعی، احساس مالکیت بر محیط شهری، رضایت از خدمات شهری، احساس توانمندی در مقابل شهرداری، احساس اثربخشی

^۱ -Wang.

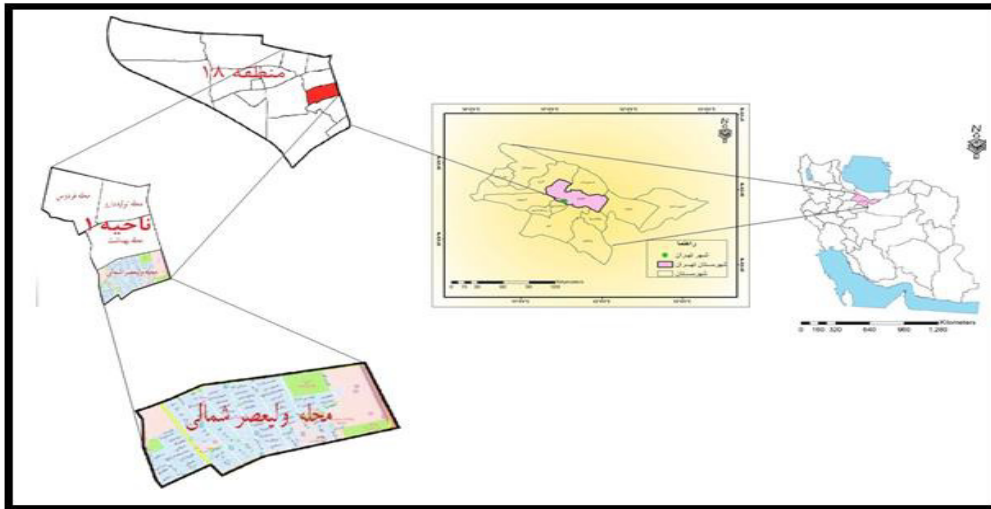
شهروندی، پایگاه اجتماعی- اقتصادی و عضویت در تشکلهای مهم‌ترین متغیرهایی هستند که مشارکت اجتماعی شهروندان در امور شهری را تبیین می‌کنند (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۲).

مواد و روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ درجه نظارت و کنترل، میدانی و از لحاظ گردآوری اطلاعات از نوع شبه آزمایشی است. با توجه به موضوع تحقیق، رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی- تحلیلی است. در تحقیق حاضر ابزار گردآوری داده‌ها و اندازه متغیرها، پرسشنامه داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. در بخش میدانی ابزار؛ مشاهدات مستقیم، مصاحبه و توزیع پرسشنامه بوده است. جامعه‌ی آماری پژوهش را شهروندان محله ولیعصر شمالی، تهران در سال ۱۳۹۶ تشکیل می‌دهند که از میان آن‌ها و بر اساس فرمول نمونه‌گیری کوکران، نمونه‌ای به حجم ۲۰۰ نفر سرپرست خانوار به روش تصادفی ساده انتخاب شده است. روایی ابزار تحقیق (پرسشنامه محقق‌ساخته) از طریق محاسبه آلفای کرونباخ سطح اطمینان ۰/۸۵ را نشان می‌دهد.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{(d)^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{(d)^2} - 1 \right)} = 200$$

منطقه ۱۸ در منتهی‌الیه جنوب غربی شهر تهران قرار گرفته و از شمال به ۴۵ متری زرنند و بزرگراه فتح (منطقه ۹)، از جنوب به بزرگراه آیت الله سعیدی (منطقه ۱۹) و بزرگراه آزادگان (شهر چهاردانگه) و از غرب به بزرگراه آزادگان محدود می‌گردد. مساحت منطقه بر اساس طرح مصوب راهبردی- ساختاری (جامع) شهر تهران ۳۸۰۹ هکتار که ۸/۵ درصد از کل مساحت شهر تهران می‌باشد، که طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ در حدود ۳۴۳۲۵ نفر جمعیت دارد که از این حیث پرجمعیت‌ترین محله منطقه ۱۸ می‌باشد (مجری طرح و معاونت طرح و برنامه‌ریزی منطقه ۱۸، ۱۳۹۱: ۲۵).

شکل (۵): نقشه موقعیت محله ولیعصر شمالی در منطقه ۱۸ تهران

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷)

تجزیه و تحلیل داده‌ها

یافته‌های توصیفی

در این قسمت به ارائه یافته‌های توصیفی حاصل از پرسشنامه پرداخته می‌شود. این یافته‌ها در واقع بیانگر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و خصوصیات اقتصادی - اجتماعی نمونه آماری محدوده مورد مطالعه می‌باشد. از مجموع ۲۰۰ نفر جامعه نمونه در این تحقیق، ۵۰/۶ درصد مرد و ۴۹/۴ درصد زن می‌باشند. وضعیت سنی جامعه نمونه بیانگر این است که بیش‌ترین نمونه مربوط به گروه سنی ۲۰ تا ۳۰ ساله معادل ۴۹/۴۳ درصد می‌باشد و کم‌ترین نمونه مربوط به گروه سنی بیش‌تر از ۵۰ سال معادل معادل ۴/۸۶ درصد می‌باشد. همین‌طور بیش‌ترین فراوانی مربوط به تحصیلات به گروه کارشناسی معادل معادل ۳۶/۷ درصد و دیپلم معادل معادل ۳۱/۸ درصد و کم‌ترین پاسخ‌دهندگان با میزان تحصیلات دکتری معادل معادل ۰/۴ درصد می‌باشد.

یافته‌های استنباطی

میزان مشارکت شهروندان در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی شهرداری

برای سنجش میزان مشارکت شهروندان در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی شهرداری به‌عنوان متغیر وابسته، از تعداد ۹ گویه استفاده شد. همانگونه که در جدول ۲- مشاهده می‌شود، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که مؤلفه جمع‌آوری زباله با میانگین ۳/۵۱ در بین سایر مؤلفه‌ها بیشترین میانگین نظرات سرپرستان خانوار را به خود اختصاص داده است و

میانگین مشارکت ۲۶/۵۸ مردم در فعالیتهای عمرانی و خدماتی گویای این مطلب است که شهروندان از مشارکت بالایی برخوردار نبوده‌اند و میانگین مشارکت متوسط رو به پائین است.

جدول (۲) میزان مشارکت مردم در فعالیتهای عمرانی و خدماتی شهرداری

میانگین*	آماره					متغیر
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	
۳/۱۶	۵۴	۲۴	۴۲	۲۷	۴۲	ساخت و تعمیر مسجد، حوزه علمیه و دیگر بناهای مذهبی
۳/۵۱	۵۳	۵۱	۳۵	۴۳	۸	جمع آوری زباله ها، نصب سطل آشغال و ...
۳/۲۳	۵۴	۳۲	۳۴	۴۵	۲۵	احداث، تعمیر و لایروبی کانال ها و شبکه های آبرسانی
۲/۷۴	۲۲	۳۳	۵۱	۴۲	۴۲	امور فرهنگی
۳/۱۵	۴۰	۴۳	۴۴	۳۲	۳۱	کمک به ساخت مدارس و درمانگاه
۲/۲۸	۱۸	۳۱	۲۲	۳۶	۸۳	نهارکاری، درختکاری و توسعه فضای سبز
۳/۲۸	۴۱	۴۵	۴۸	۴۰	۱۶	کمک به ساخت سالن و زمین های ورزشی
۲/۷۵	۳۷	۳۱	۲۹	۳۴	۵۹	دفع آبهای سطحی و فاضلاب ها
۲/۴۸	۲۲	۳۲	۳۳	۳۲	۷۱	تعریض معابر

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی و میزان مشارکت شهروندان در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه و عمران شهری رابطه وجود دارد. پایگاه اجتماعی شهروندان و میزان مشارکت در طرح‌های عمرانی با آزمون اسپیرمن مورد سنجش قرار گرفته است که در جدول ۳- ارائه شده است. آزمون اسپیرمن رابطه تا سطح ۹۹٪ معنادار بین میزان تحصیلات (مهمترین مؤلفه پایگاه اجتماعی) را نشان می‌دهد که این در واقع بیانگر این است که با افزایش سطح تحصیلات، میزان مشارکت شهروندان در طرح‌های عمرانی نیز بیشتر خواهد شد.

جدول (۳) ضریب همبستگی اسپیرمن جهت بررسی رابطه میزان تحصیلات و میزان مشارکت در طرح‌های عمرانی

ردیف	مؤلفه	تعداد نمونه	ضریب اسپیرمن	ضریب معناداری sig
۱	میزان مشارکت	۲۰۰	۰,۳۶۴	۰,۰۰۲**

یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

در ادامه به بررسی ارتباط بین میزان تحصیلات شهروندان و میزان مشارکت آنها در مراحل مختلف برنامه‌ریزی طرح‌های عمران شهری پرداخته می‌شود. بر طبق اطلاعات مندرج رابطه تا سطح ۹۹٪ معنادار بین میزان تحصیلات و مؤلفه‌های تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی برنامه‌ها و اجرای برنامه‌ها و پروژه‌ها و عدم معناداری نیز برای مؤلفه‌های گردآوری اطلاعات اولیه و اطلاع‌رسانی در شهر، نظارت بر اجرای طرح‌ها و پروژه‌ها و حفظ و نگهداری و استفاده از طرح‌ها و پروژه‌ها حاصل شده است.

جدول (۴) ضریب همبستگی اسپیرمن جهت بررسی رابطه میزان تحصیلات و میزان مشارکت شهروندان

در مراحل مختلف طرح‌های عمرانی

ردیف	مؤلفه	تعداد نمونه	ضریب اسپیرمن	ضریب معناداری <i>sig</i>
۱	گردآوری اطلاعات اولیه و اطلاع‌رسانی در شهر	۲۰۰	۰,۳۱۹	۰,۰۰۰**
۲	تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی برنامه‌ها	۲۰۰	۰,۲۱۹	۰,۰۰۰**
۳	اجرای برنامه‌ها و پروژه‌ها	۲۰۰	۰,۲۸۴	۰,۰۰۰**
۴	نظارت بر اجرای طرح‌ها و پروژه‌ها	۲۰۰	۰,۱۳۷	۰,۰۲۵*
۵	حفظ و نگهداری و استفاده از طرح‌ها و پروژه‌ها	۲۰۰	۰,۱۱۱	NS۰,۰۷۱
۶	تمایل به سرمایه‌گذاری در امور عمرانی	۲۰۰	۰,۱۹۲	۰,۰۰۲**
۷	تمایل به مشارکت در جشن‌ها و مراسم مذهبی	۲۰۰	۰,۲۵۰	۰,۰۰۰**
۸	تیریر گسترش فضاهای فرهنگی و ورزشی	۲۰۰	۰,۲۰۳	۰,۰۰۱**
۹	تمایل به مشارکت در امنیت محله	۲۰۰	۰,۱۵۸	۰,۰۱۰**
۱۰	تمایل به مشارکت در امر تصمیم‌سازی و برنامه‌ریزی	۲۰۰	۰,۲۳۹	۰,۰۰۰**

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷ * ** معناداری ۱٪ * معناداری ۵٪ * معناداری ۵٪ NS عدم معناداری

بحث و نتیجه‌گیری

رویکرد مشارکتی برای مقابله با مسائل و معضلات شهری و شکل‌گیری اندیشه مشارکت در ابعاد زندگی، امروزه یگانه راهبردی است که بیش از پیش مورد توجه بوده و به کار گرفته می‌شود بنابراین مهم‌ترین ابزار برای مدیریت شهری موفق، بهره‌گیری از مشارکت مردم است که این مهم از طریق ارزش‌گذاری بر دیدگاه‌های مردم در موضوعات مختلف شهری که تعلق اجتماعی و اعتماد را ایجاد می‌کند به وجود آمده و با مشارکت اجتماعی همه گروه‌های شهری که به عنوان راهبردی جهت تغییرات شهری است می‌تواند تأثیرگذار باشد. استفاده از مشارکت‌های مردمی هم برای مقابله با مشکلات شهری و هم برای کاهش جرایم محلی مرسوم است. راهکارهای زیادی برای جلب مشارکت شهروندان در امور شهری تجربه شده است که این تجارب نشان می‌دهد مهم‌ترین راهبرد همان ایجاد حس یقین و باور در شهروندان جهت همیاری و تعاون در امور شهری و مدیریت شهری است. بر این اساس، هدف از انجام این پژوهش، شناسایی میزان مشارکت شهروندان در طرح‌های توسعه عمرانی است. این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ درجه نظارت و کنترل، میدانی و از لحاظ گردآوری اطلاعات از نوع شبه‌آزمایشی است. با توجه به موضوع تحقیق، رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. در تحقیق حاضر ابزار گردآوری داده‌ها و اندازه‌متغیرها، پرسشنامه داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. در بخش میدانی ابزار؛ مشاهدات مستقیم، مصاحبه و توزیع پرسشنامه بوده است. جامعه‌ی آماری پژوهش را شهروندان محله ولیعصر شمالی، تهران در سال ۱۳۹۶ تشکیل می‌دهند که از میان آن‌ها و بر اساس فرمول نمونه‌گیری کوکران، نمونه‌ای به حجم ۲۰۰ نفر سرپرست خانوار به روش تصادفی ساده انتخاب شده است. روایی ابزار تحقیق (پرسشنامه محقق‌ساخته) از طریق محاسبه آلفای کرونباخ سطح اطمینان ۸۵٪ را نشان می‌دهد. در نهایت نتیجه تحقیق نشان داد که مشارکت شهروندان در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی گویای این مطلب است که شهروندان از مشارکت بالایی برخوردار نبوده‌اند و میانگین مشارکت متوسط رو به پائین است. آزمون اسپیرمن رابطه تا سطح ۹۹٪ معنادار بین میزان تحصیلات (مهمترین مؤلفه پایگاه اجتماعی) را نشان می‌دهد که این در واقع بیانگر این است که با افزایش سطح تحصیلات، میزان مشارکت شهروندان در طرح‌های عمرانی نیز بیشتر خواهد شد. ارتباط بین میزان تحصیلات شهروندان و میزان مشارکت آنها در مراحل مختلف برنامه‌ریزی طرح‌های عمران شهری تا سطح ۹۹٪ معنادار می‌باشد.

پیشنهاد‌های عملی در جهت بهبود و افزایش مشارکت شهروندان

مشارکت دادن ساکنین در نیازسنجی، امکان‌سنجی، تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، اجرا و نظارت و ارزیابی برنامه‌های محلی.

آموزش شهروندی از طریق بالا بردن سطح اطلاعات و سطح فرهنگی شهروندان که می‌توان از سازمان‌های غیردولتی و آموزش و پرورش کمک گرفت.

ایجاد نگرش مثبت به مشارکت اجتماعی و جلب اعتماد عمومی مردم نسبت به مسئولین و در سطحی دیگر ایجاد اعتماد بین شهروندان و واگذاری مسئولیتها و تصمیم‌گیریها در برخی از امور شهری به مردم و اهمیت دادن به نظرات و پیشنهادات شهروندان در اداره امور شهر به منظور تقویت احساس مالکیت.

ایجاد انگیزه اقتصادی و اجتماعی در مردم است. بدون وجود انگیزه‌های اقتصادی و اجتماعی مشارکت جامع و پایدار میسر نخواهد بود.

کمک به ایجاد تشکل‌های خودجوش و مردمی در امور شهری.

منابع

- احمدی، حسن، (۱۳۷۷)، «عوامل ظهور و گسترش ایده مشارکت در برنامه‌ریزی و شهرسازی»، فصلنامه پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی، انتشارات جهاد دانشگاهی، شماره دو.
- الوانی، مهدی، (۱۳۸۱)، «راهکارهای مشارکت عامه مردم در خط مشی‌گذاری عمومی»، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال چهارم، شماره سیزدهم.
- تقوایی، مسعود و دیگران، (۱۳۸۸)، «تحلیلی بر سنجش عوامل موثر بر مشارکت شهروندان و مدیریت شهری تبریز»، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره دوم.
- حبیبی، سیدمحسن، سعیدی رضوانی، هادی، (۱۳۸۴)، «شهرسازی مشارکتی کاوشی نظری در شرایط ایران»، نشریه هنرهای زیبا، دانشگاه تهران شماره ۲۴.
- دانش‌پور، سید عبدالهی، (۱۳۸۸)، «بررسی نقش مشارکت شهروندان در اجرای طرح‌های نوسازی بافت‌های فرسوده شهری»، فصلنامه مدیریت شهری، شماره دو.
- دلفروز، محمدتقی، (۱۳۸۰)، «دموکراسی و سنت‌های مدنی»، انتشارات دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- ذبیحی، جواد، (۱۳۸۴)، «بررسی توزیع فضایی تسهیلات عمومی شهری بر اساس مدل یکپارچه دسترسی در شهر مشهد»، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری.
- رفیعیان، سجاد، (۱۳۸۹)، «بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در امور شهری و ارائه الگوی مناسب (مطالعه موردی: فسا)»، پایان نامه کارشناسی ارشد، پژوهشکده جغرافیا و علوم زیستی دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- شوریابی، حسین، (۱۳۸۶)، «ارزیابی الگوهای مشارکت شهروندان تهرانی در طرح‌های توسعه شهری و ارائه الگوی بهینه»، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس.

- صرافی، و عبداللهی، مظفر و مجید، (۱۳۸۷)، «تحلیل مفهوم شهروندی و ارزیابی جایگاه آن در قوانین، مقررات و مدیریت شهری کشور»، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۳.
- عدالت خواه، محمد، (۱۳۷۵)، «برای تحقق مشارکت مردم»، مجله معماری و شهرسازی، دوره ۶.
- علیزاده، کتابون؛ رضوی نژاد، مرتضی و رادفر، مینا، (۱۳۹۲)، «بررسی نقش و مشارکت مردم در اداره امور شهری (نمونه موردی منطقه ۱۰ شهرداری مشهد)»، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره ۱ اول.

- *Baum, H., (2001), Citizen Participation, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, PP. 1840-1846. <http://www.sciencedirect.com/science>.*
- *Chakarbarti, B. K, (2001), urban management (concepts, principles, techniques and education.*
- *Finger, A. Finger, M (2002), social factors enabling local peoples participation in integrated management planning in the context of forested mountain territories, proceeding of the research course "the formulation of integrated management plans for mountain forests" Bardonecchia, Italy.*
- *Lowe, P. et al (2005,) Participation in Rural Development, Center for Rural Economy, Official Publications of the Eropen, Loxamborg.*
- *Michael, W., (2002), Alternative Modern: Development as Cultural Geography, in S. Pile, N. Thrift and K. Anderson M. Domosh, (Eds), Handbook of Cultural Geography, Sage: London, pp. 433-453.*
- *Reen, O (2006), Participatory processes for Designing Enviromental Policies, Land Use Policy 23,34-43.*
- *Ramella, M. and Rose, B.L. (2000), "Taking part in Adolescent sexual health promotion in Peru: Community participation from a social psychological perspective". Journal of Community and Applied Social Psychology. Vol. 10, No. 4: 271-284.*
- *Peris, J. & Calabuid, C (2011), scutinizing the link between participatory govermance and urban environmental management, the experience in Arequipa during 2003-2006, Habitat international, No, 35, PP: 84-92. No, 2.*
- *Wang, Xiaojun & zhenrong Yu (2008), Steve Cinderdy, John Forrestet, Vol.28, April.*
- *Zamani, bahador and Arefi Mahyar, (2012), Iranian New Towns and their urban Management Issues: A critical review of influential actors and factors,98.*